

Apropieri literare și culturale româno-maghiare

MIRCEA POPA

ED. DACIA, CLUJ 1998

S-a afirmat nu o singură dată că în societățile tradiționale, lipsa exercițiului democrației și liberalismului face ca vocația comunicării și a toleranței, condiție a cunoașterii reale, să aparțină doar elitelor intelectuale. De acestea din urmă depinde amortizarea conflictelor ce amenință oricând să izbucnească în această parte de Europă (balcanică ori ne-balcanică, depinde de felul în care ne asumăm noi această poziție pe harta mentală a unui continent divizat între civilizația apuseană și cea răsăriteană). Nu se pune nicicum în discuție „dialogul prin somație”, de tipul celui impus ca paravan al totalitarismului în societatea comunistă, ci dialogul autentic, tolerant și democratic, care are acum șanse reale de a se materializa. Și aceasta, mai cu seamă, în spațiul de predilecție al multiculturalității, care este Transilvania, un spațiu unde identificarea națională și culturală s-a făcut și se va face mereu prin raportare la alteritatea de lângă noi. Că această raportare a fost pe plan politic mai mult antitetică, din perspectiva duratei lungi a istoriei, este un fapt incontestabil. Dar, la fel de adevărat este că la nivel cultural și, în special literar, în ecuația dialogului, elementele participative și-au găsit numitorul comun: recunoașterea reciprocă a valorilor printr-o operație de eludare a reprezentărilor stereotipe și, mai ales, arhetipale, cu privire la Celălalt. Acesta este de fapt mobilul comparatismului literar și imagologic, care a înregistrat un remarcabil progres în deceniile care au urmat marilor conflagrații mondiale, tocmai în sensul depășirii hiatusului de comunicare interumană și interculturală. Iată de ce excelenta carte **Apropieri literare și culturale româno-maghiare** a profesorului și cercetătorului clujean, dr. Mircea Popa, eruditul specialist în istoria literaturii române, cu generoase preocupări în domeniul literaturii comparate, se înscrie în demersul de mare actualitate al comparatismului.

Depășind stadiul influențelor literare româno-maghiare, autorul pătrunde în straturile mai profunde ale acestor contacte, și anume: receptarea și imaginea literară a Celuilalt, din care decurg, în spiritul interdisciplinarității, atitudinile și comportamentele asociate. La nivelul mentalității colective, a scrie despre reprezentări individuale ale Celuilalt, de-a lungul istoriei, poate avea ca efect defularea sau compensarea unor reprezentări tipizante cu privire la sine prin raportare la alteritate, fie că acestea sînt de inferioritate (miraj și manie), de superioritate (fobie) sau complementare (filie). Ori, ceea ce ne oferă profesorul Mircea Popa, este tocmai un istoric al momentelor exemplare ale apropiierilor constituind tezaurul comun al imaginarului româno-maghiar, ținînd cont atît de atitudinile simple, elementare, cît și de cele nuanțate ale omului de cultură, recurgînd la o minuțioasă analiză a discursului asupra Celuilalt și confruntînd rezultatele cu datele puse la dispoziție de o vastă documentare asupra conjuncturii istorice (politică, socială, culturală). Putem reafirma cu această ocazie, unul din punctele programatice esențiale ale metodologiei imagologice, susținut de Daniel-Henri Pageaux (unul dintre fondatorii școlii imagologice comparate franceze) și anume, faptul că cercetarea este cea care condiționează metoda și nu invers, pentru că este vorba de a explica și nu de a verifica sau dovedi. (*L'Imagerie culturelle: de la littérature comparée à l'anthropologie culturelle*, în **Syntesis**, 1983, pp. 80-88). Într-adevăr, comparatistul nu se lansează în a exprima judecăți tranșante asupra veridicității unor reprezentări literare cu privire la Celălalt, ci menirea lui este să le analizeze și, prin aceasta, să ajungă la relativizarea stereotipiilor instaurate în imaginarul colectiv. „*Dacă dorim să relansăm studiile comparatiste — continuă profesorul francez — să încercăm să nu ne mărginim la analize pur estetice și să reafirmăm dreptul studiului istoric*”, iar „*literatura să regăsească drumul anchetei istorice, al studiului social, în complexitatea claselor, atitudinilor mentale, a ritmurilor istorice, a conjuncturii evenimentiale a duratei lungi; să consimtă a confrunța rezultatele lecturilor sale cu datele istorice, sociale, politice*”. Studiul comparatist, literar și imagologic, prin suplețea și permeabilitatea sa, are posibilitatea de a transcende granițele geografice ori mentale dintre popoare, încorporînd valorile naționale în creuzetul comun al culturii universale. Acesta este idealul care a făcut posibile apropiierile româno-maghiare la nivelul elitelor culturale și literare, datorate deschiderii spre alteritate pe care a adus-o cu sine enciclopedismul renascentist și luminist, cosmopolitismul și studiile asupra particularităților rasiale ale secolului al XVIII-lea, reevaluarea identității etnice și cultivarea particularităților sub impulsul Reformei, deșteptarea sentimentelor naționale prin suflul revoluționar al Romantismului și, în fine, afirmarea conștiinței naționale în noua configurație europeană pe care o anunțau primele decenii ale secolului XX. Sînt etape ale

conștientizării de sine a popoarelor Europei, cu privirea atentă, însă, spre Celălalt, împreună cu care, sau împotriva căruia, se pătrunseseră în concertul european. În acest proces al cristalizării conștiinței naționale, pentru popoarele făcând parte din mozaicul imperial al Ungariei și al Austro-Ungariei, cultura devenea modalitatea ideală de emancipare, printr-o fericită combinație a valorilor tradiționale cu cele ale culturii apusene constituită în model. Sînt etape experimentate în paralel ori în comun, de-a lungul istoriei de oameni de cultură români și maghiari, care au optat pentru soluția pragmatică a colaborării: traducerile, spectacolele teatrale, corespondența, presa, reuniunile literare, cluburile etc. ofereau terenul propice schimbului de experiență și împărtășirii din realizările literare ale Celuilalt. Nu de puține ori traducerile maghiare din literatura universală au servit ca intermediari pentru cele românești ori, școlile, colegiile și universitățile maghiare care i-au familiarizat pe tinerii români cu gândirea progresistă apuseană, ori presa și tipografiile în care aceștia și-au putut manifesta propriile idealuri naționale. Profesorul Mircea Popa atrage în mod necesar atenția asupra condițiilor politice care i-au îndreptat pe români spre mediile culturale maghiare, afilierea nefiind deliberată, ci conjuncturală, ceea ce ne ferește de idealizarea sau mitizarea unei stări de fapt complexe. Pronunțându-se încă din primele pagini împotriva cultivării prejudecăților, resentimentelor și idiosincraziilor, autorul reliefează în special înfîlnirile, influențele și stimulările reciproce, similitudinile și interferențele, iar depărtările și divergențele fiind privite ca puncte de referință ale apropierii.

Periplul istoric al confluențelor literare și culturale româno-maghiare pornește odată cu primele capitole destinate secolelor XVI-XVII, unde apar personalitățile aparținînd ambelor culturi (Nicolae Olahus, Mihail Halici, Gavril Ivul, Geoge Buitul, Ioan Căianul), dar și primele cărți în limba română traduse sub presiunea cercurilor calvinești și luterane din Transilvania (**Biblia** din 1582 sau **Catehismul** din 1647). Autorul nuanțează ambivalența gestului din urmă, aflat în același timp sub semnul prozelitismului Reformei dar și al încurajării limbii naționale în scrierile religioase de cea mai largă folosință. Avansînd în timp, raporturile româno-maghiare în Transilvania înregistrează un progres considerabil sub influența luminilor europene, în speță a reformismului iosefin, implicînd toleranța religioasă și națională, desființarea cenzurii, stimularea tiparului, înființarea de școli și instituții de cultură, reforme îndeosebi de natură culturală, administrativă, vizînd mai puțin structurile de bază ale existenței social-politice și economice. Apar societăți literare și culturale comune, româno-maghiare, pe fundamentul vechilor societăți francmasonice, tolerante, internaționaliste și umanitare. Aflăm, de pildă, că din *Loja Sf. Andrei* făceau parte, la Sibiu și Cluj, personalități ca Bruckenthal și Hochmeister, György Bánffy și Molnar Piuariu. Acesta din urmă va crea mai târziu *Societatea literară* (1774), avînd în program sprijinirea presei naționalităților din Transilvania, inclusiv periodicele românești. Alte societăți naționale apărînd pe scena culturală a Transilvaniei, vor fi: *Magyar Nyelvtudományi Társaság* (1793) a lui György Aranka și Sámuel Gyarmathy de la Tirgu-Mureș, la care va colabora și Ioan Molnar Piuariu, cu proiectul său de gramatică românească; *Societatea filosofică din Mare Prințipatul Ardealului*, avîndu-i drept colaboratori pe Sulzer și Eder, pe Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Șt. Costa și Iancu Văcărescu, iar ca organizator, din nou pe Ioan Molnar Piuariu. Prin programul de fondare a periodicelor naționale, se deschid și porțile interesului față de literatura și cultura Celuilalt și se vor pune bazele inițiativelor de traduceri reciproce. Integrîndu-se în preocupările luminate, reprezentanții Școlii Ardelene, prin studiile lor în marile universități apusene, vor dovedi o creativitate fără precedent în domeniul istoriei, filologiei, lexicografiei, etnografiei, în scopul emancipării culturale a românilor, făcînd adesea trimiteri către preocupările de aceeași natură a oamenilor de știință maghiari.

Urmînd firul istoriei, profesorul Mircea Popa ne prezintă și „înființările sub semnul Thaliei” și anume, comunicarea româno-maghiară pe scena primelor manifestări ale teatrului cult care, deși are inițial un pronunțat caracter confesional, prin repertoriul și publicul heterogen, depășește interesele de grup. Sînt de asemenea prezente contribuțiile unor personalități de marcă ale literaturii române și ale celei maghiare, care au militat pentru crearea unei punți de comunicare artistică, deasupra convulsiilor politice ce agitau spiritele înspre divergență. Astfel, unul dintre precursorii relațiilor româno-maghiare, George Bariț, părintele presei românești, include în programul său publicistic traduceri din literatura maghiară (din Erdélyi, Kisfaludy, în transpunerile lui Andrei Mureșanu și Iosif Many, din Vörösmarty, Pál Fodor, Miklós Jósika, Kállay, Ignác Nagy etc.). Colaborează cu istoricul József Kemény (din colecția documentară a căruia primește acte referitoare la români), cu istoricul Károly Torma (care îi atrage atenția lui Bariț asupra unui document referitor la episcopul Ioan Bob) și corespundează cu personalități române despre importanța traducerilor din literatura maghiară. Aflăm interesanta filieră a pătrunderii operei lui Imre Madách în spațiul literar românesc, semnificativ fiind faptul că, semnalată și elogiată mai întîi de Nicolae Iorga (care surprinde apartenența scriitorului maghiar la tezaurul cultural universal), prima traducere în limba română a **Tragediei omului** apare la București, în ziarul **Tribuna**

(1899). Unanim apreciată ca cea mai bună traducere a operei lui Madách, atît în presa românească cît și în cea maghiară, este cea realizată de Octavian Goga, într-o „*limbă curată, românească, plastică, fără zorzoane și învechită, fără să miroase a mucegai*” (George Călinescu) „*ca și originalul, o capodoperă*” (E. Jebeleanu), aparținînd unui „*poet fericit și demn de invidiat*” (Ferencz Szemlér). O altă personalitate care, de pe poziții naționale ferme, a militat pentru deschiderea culturii române spre universalitate, este, fără îndoială, Timotei Cipariu, părintele filologiei românești. În consens cu cercetătorul Zsigmond Jakó și al său **Philobiblon transilvan**, profesorul Mircea Popa, reflectează asupra fondului de cărți atît de impresionant al savantului blăjean, unde se găsesc și nume importante ale culturii maghiare. Sînt, de asemenea, menționate schimburile epistolare cu personalități maghiare care îi solicită învățatului român materiale documentare pentru expoziții cît și îndemnul acestuia de a se da atenția cuvenită necesității unui teatru românesc după modelul confracțiilor maghiari („*de ce românii nu vor să imiteze și ei pre alte nații întru acest punct?*”)

Un moment esențial al receptării literaturii maghiare îl constituie traducerea în limba română a operei poetice a romanticului Sándor Petőfi, de numele căruia se vor asocia astfel cele ale unor importanți poeți români: George Coșbuc, Șt. O. Iosif, Octavian Goga. Exemplare sînt și celelalte înflniri literare româno-maghiare: Ioan Slavici și ale sale *Studii asupra maghiarilor*, publicate în **Convorbiri literare** (1871-1873), profesorul Géza Kacziány și prima traducere maghiară din poezia lui George Coșbuc (al treilea poet român tradus în ungurește, după Alecsandri și Eminescu și primul căruia i se consacră un volum în timpul vieții), confluentele literare care pun alături nume ca Eminescu-Petőfi-Madách, Goga-Ady, Emil Isac-Attila József, Mihail Sadoveanu-Zsigmond Móricz, atitudinea democratică a lui Oszkár Jászi față de cauza naționalităților (a cărui carte **Despre formarea statelor naționale și chestiunea naționalităților** s-a bucurat de un larg ecou în presa română prin traducerea sa), solidaritatea protestelor împotriva unor injustiții (ca de pildă cele ale lui Oszkár Jászi și Ady, revoltați de arestarea lui Octavian Goga de către autoritățile maghiare în ciuda faptului că i se datorau apreciatele traduceri din literatura maghiară), legăturile emigrației maghiare antihortiste de la Viena cu publiciști români, opera scriitoarei române de limbă maghiară Otilia Cosmutza-Böloni, atitudinea pro-română a scriitorului Sándor Keresztúry care va publica sub pseudonimul Alexandru Olteanu, articole condamnînd tensionarea relațiilor româno-maghiare în perioada interbelică și susținînd cauza românilor, poziția similară a transilvăneanului Elek Benedek, dar și a poetului și filozofului Lucian Blaga, publicarea antologiilor de poezie cuprinzînd traduceri literare reciproce, Andrei Veress și proiectul său de *Biblioteca româno-maghiară*, iată doar cîteva ipostaze ale „apropierilor literare și culturale româno-maghiare” pe tărîmul privilegiat al „republicii literelor”.

În mod firesc, răzbat însă ecouri ale tensiunilor politice, ceea ce face adesea ca dialogul să se transforme în dispută sub pana acelorași scriitori, ori de cîte ori imaginea de sine se simțea amenințată din partea Celuilalt. Această polemică „militantă” româno-maghiară, care transpare uneori din multitudinea confluentele prezente în cartea la care ne referim, reflectă procesul conștientizării apartenenței etnico-naționale la români transilvăneni, a căror cauză este adeseori susținută de spirite progresiste ale culturii maghiare. Sînt doar cîteva aspecte ale unor relații culturale ce se dovedesc atît de complexe.

Demersul profesorului Mircea Popa devine cu atît mai meritoriu cu cît analiza sa se oprește asupra unui subiect atît de tenace stereotipizat și mitizat chiar, pînă acum. Abordarea lucidă și documentată, onestă și generoasă, nuanțată și detaliată în același timp, se poate constitui într-un model al apropierii interculturale, așa cum un rol semnificativ în relativizarea divergențelor franco-germane, de pildă, l-au avut nenumăratele studii literare și imagologice comparate, în Franța și Germania întemeindu-se astfel școala comparatismului imagologic. Poate că acesteia i se va alătura și cea româno-maghiară. Primii pași sînt făcuți deja!

Carmen Maria Andraș